

Poukarová, Petra; Maturová, Markéta

**"Protestovali před a v budově řeckého ministerstva financí." : krátké
nahlédnutí do problematiky zeugmatu**

Linguistica Brunensia. 2024, vol. 72, iss. 1, pp. 47-59

ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/LB2024-37183>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79879>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 09. 07. 2024

Version: 20240613

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Petra Poukarová – Markéta Maturová

„PROTESTOVALI PŘED A V BUDOVĚ ŘECKÉHO MINISTERSTVA FINANČÍ.“ KRÁTKÉ NAHLÉDNUTÍ DO PROBLEMATIKY ZEUGMATU

ABSTRACT

In this paper, we focus on one of the deviations from sentence structure, the zeugma, specifically its frequency in different types of texts. Existing linguistic publications treat usually zeugma as an error to be avoided. In addition to defining the term, we also draw attention to ellipsis and condensation, which are related to zeugma. The frequency of its occurrence in texts will be verified by corpus analysis; the corpus used will be the SYN2020 corpus of written Czech, the ORTOFON_v2 corpus of spoken, informal Czech, the ORATOR_v2 corpus of formal texts, and the web corpus, Araneum Bohemicum Maximum. The analyzed examples illustrate that zeugma occurs in different types of texts and, thus, is not bound to one particular mode. The prevalence of zeugma in professional texts suggests that this device does not affect the clarity and precision of expression that are typical for them. This finding could open up a debate as to whether to consider the zeugma as a standard stylistic device by which language users condense their utterances.

KEYWORDS

ellipsis; condensation; corpus analysis; syllepsis; zeugma

1 Úvod

V předkládaném článku se zaměříme na jednu z odchylek od větné stavby, a to na zeugma neboli zanedbání dvojí vazby, a na jeho frekvenci v několika typech jazykových korpusů.

Dosavadní jazykové popisy hodnotí zeugma jako gramatickou chybu, jíž je třeba se vyvarovat (jak ostatně dokládá užití slov *odchylka* a *zanedbání* v samotné

definici). Toto již v definici implicitně obsažené negativní hodnocení vede v mluvní praxi k vytlačování mimo systém, spojenému přímo se sankcionováním u školních prací. Přitom jasné vymezení pojmu, jeho definování, exemplifikace v mluvnících spíše dokládají, že jde o jev do systému jazyka zapojený (zjednodušeně řečeno se tedy můžeme ptát, proč je gramatické chybě věnováno tolik pozornosti). Nabízí se tak otázka, zda na zeugma nepřestat pohlížet jako na chybu a naopak jej považovat za funkční prostředek kondenzace.

V následujícím výkladu se nejdříve zaměříme na vymezení pojmu zeugma, na obsahově blízké pojmy kondenzace a elipsy. Následně zeugma, respektive četnost jeho výskytu v textech ověříme v korpusové analýze; použity budou korpus psané češtiny SYN2020, korpus mluvené neformální češtiny ORTOFON_v2, korpus formálních mluvených textů ORATOR_v2 a korpus webový, Araneum Bohemicum Maximum.

Věříme, že zevrubné korpusové šetření toho, jak je zeugmatu v textech užito, v jakých typech textů se nachází a jaká je jeho četnost, může přispět k diskusi o změně pohledu na jeho status chyby a zařadit jej k prostředkům, jimiž uživatel jazyka zestručňuje svůj výklad, a navíc zabraňuje neúčelnému opakování slov.

2 Vymezení problematiky

Zeugma je v českých gramatikách shodně popisováno jako zanedbání dvojí vazby, tedy sprážením dvou a více výrazů výrazem jedním (např. PMČ 1995, 434; NESČ 2017, heslo zeugma). Toto „ovlivnění“ pak lze považovat za obousměrné: člen syntakticky závislý spráhuje dva a více výrazů řídících, nicméně svůj tvar přebírá od blíže stojícího výrazu řídícího: „Zeugma vzniká v jazykovém projevu tím, že se u souřadně spojených řídících členů, z nichž každý vyžaduje jinou vazbu, užití totožného závislého členu v tvaru určeném jen vazbou jednoho z těchto řídících členů“ (HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1981, 348). Jako příklad lze uvést spojení dvou sloves s různou valencí *řídít se* a *učít se* z příkladu našich předků (viz PMČ 1995, 434). Obecně jsou tyto konstrukce považovány gramatikami za chybné, formulačně nepřesné (ŠTÍCHA 2016, 141), nesplňující syntaktická pravidla, a je proto nutné je opravovat (možná formulace *řídít se příkladem našich předků a učít se z něj*).

Co se naopak napříč odbornými statěmi a gramatickými popisy může lišit, je šíře tohoto pojmu. Za zvláštní druh zeugmatu se dají považovat věty typu *Není možné a nechceme přijmout takový názor*. Dochází totiž ke stažení vět *Není možné přijmout* a *nechceme přijmout*, kdy infinitiv v první z nich je subjektem, v druhé objektovým doplněním. Zanedbání dvojí vazby není v morfoloogické rovině zřejmé z toho důvodu, že infinitiv nevyžaduje rozdílné syntaktické členy (MČ 3, 412). J. Zeman chápe zeugma v širší a užší perspektivě: v užším pojetí se jedná o výše zmíněné zanedbání dvojí vazby, při němž závislý člen k sobě váže souřadně spojené výrazy řídící, které

vyžadují každý jinou vazbu; naopak širší pojetí zeugmatu zahrnuje případy, kdy se jeden závislý výraz vztahuje ke dvěma výrazům dominantním, jež oba vyžadují stejnou vazbu (*Přečtl a odevzdal knihu*) (ZEMAN 2019, 189).

Některá ze zeugmat dle odborné literatury už společnost toleruje, např. oslovení *vážené dámy a pánové* nebo spojení *český jazyk a literatura* (např. ESČ 2002, 565, heslo zeugma; MČ 3, 412). Jako kodifikací přijímané (tedy nejen tolerované) uvádí M. Čechová slovesné vazby typu *Vystupujte a nastupujte do soupravy*, respektive *vystupování/výstup a nastupování/nástup do soupravy* (ČECHOVÁ 2017, 105).

2.1 Zeugma a sylepse

Odlišný od české situace je stav v mezinárodní jazykovědě. Analogicky k termínu zeugma užívá například anglickojazyčná odborná literatura pojmy¹ zeugma a sylepse, přičemž našemu pojetí odpovídá spíše sylepse (resp. syllepsis), ale ani toto srovnání není přesné (viz dále). Jako příklad sylepse můžeme uvést následující větu: *She exercises to keep healthy and I to lose weight*, kde sloveso *exercises* svým tvarem vykazuje shodu pouze se zájmenem *she*, nikoli i s *I*.²

Zeugma je pak v zahraničních pracích chápáno jako sémantická (ne)kompatibilita jednoho výrazu (nejčastěji slovesa) k více výrazům v jedné větě (viz např. SOLSKA 2008; FRETHEIM 2009), jako „zanedbání sémantických preferencí kolokability“ (NESČ 2017, heslo zeugma). V. Šmilauer uvádí záměrnou slovní hříčku: *Přistižený zloděj vzal svrchník, klobouk, roha, auto, z kapsy revolver a sobě život.*; všechny podtržené výrazy jsou valenčními doplněními slovesa *vzít*, ale zatímco v případě jmen *svrchník, klobouk, auto* a *revolver* se jedná o význam doslovný, v dokladu *sobě život* jde o význam metaforický (ŠMILAUER 1969, 96).

Hodnocení výskytu zeugmatu (resp. sylepse v cizojazyčných textech) v textu je také odlišné; v české tradici se jedná o chybu a nedostatek na úrovni syntaxe a o jeho stylistické platnosti a záměrnosti se spíše neuvažuje. To dokládá například poznámka z materiálu k literárněvědným pojmům *figury a tropy*: „zeugma: smíšení vazeb; běžná gramatická chyba spíš než stylistická figura.“ (Formální prostředky poesie: *figury a tropy*³). Naopak J. Hrabák pojem zeugma do svého výkladu básnických syntaktických figur zařazuje, pojem sylepse neužívá (HRABÁK 1977, 174). V zahraniční literatuře mají tyto pojmy status záměrných literárních figur, sloužících k vystupňování napětí, dynamičnosti sdělení, ke slovním hříčkám (viz např. KAMAGINA 2015).

1 Doklady, proč je účelné oba pojmy odlišovat, podává např. (HAMEED – HAMEED 2021). Ve slovníkových definicích se naopak někdy uvádí, že termíny jsou zaměnitelné (viz např. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/syllepsis>), nebo se užívají zaměnitelně, často specifikovány adjektivem (viz např. formulace hesla zeugma na Wikipedii: Grammatical syllepsis (sometimes also called zeugma); Zeugma (often also called syllepsis, or semantic syllepsis).

2 Příklad vybrán z <https://www.merriam-webster.com/dictionary/syllepsis> [cit. 2022-10-10]

3 Dostupné z https://is.muni.cz/el/1421/podzim2012/MED09/um/Figury_a_tropy_prehled.pdf [cit. 2022-17-11]

2.2 Zeugma a kondenzace

Jako příčina vzniku zeugmatu v textech se uvádí jazyková ekonomičnost, snaha zkracovat výpovědi (POSPÍŠILOVÁ 2015, 62), neopakovat jednotlivé výrazy, jež je adresát sdělení schopen doplnit na základě kontextu (viz např. DIBELKOVÁ 2021, 10). Dibelková ve své práci používá termín *syntaktická kondenzace*. Při ní skutečně dochází k zhuštění informací a k jazykové úspornosti (např. transformací vedlejší věty na větný člen, PMČ 1995, 752), ale motivací pro její vznik je snaha o co nejvíce informačně nasycený text, např. administrativní (PMČ 1995, 753). Domníváme se, že použití termínu kondenzace v souvislosti se zeugmatem není úplně přesné, a to ze dvou důvodů: zeugma je označováno jako chyba, která by měla být odstraněna, tedy nahrazena „plným zněním“, kondenzáty naopak ve výpovědi svůj účel mají a jsou zcela funkční; vzhledem k časté chybovosti a výskytu např. ve studentských pracích a k problému při jejich detekci v textech zřejmě ani nelze hovořit o záměrnosti zeugmatu.

2.3 Zeugma a elipsa

Zeugma lze tedy chápat jako snahu původců textu o jazykovou úspornost (viz výše). Principiálně se ale jedná o elipsu,⁴ jež je charakterizována jako vypuštění jednoho výrazu, který je adresáty dobře a snadno odvoditelný a „vázaný na jistý specifický kontext“ (PMČ 1995, 696), nebo „nevyjádření takových slov a vět, které podle daného větného schématu očekáváme“ (ŠMILAUER 1969, 90). Jako typický příklad se uvádí věta: *Petr kouří dýmku a jeho žena cigarety* (NESČ 2017, heslo elipsa). Úvahy o tom, zda se v konkrétních případech jedná o elipsu, nebo zeugma, tedy spíše rozhoduje to, zda jsou tyto příklady hodnoceny jako gramaticky nesprávné (zeugma; viz výše), nebo správné (elipsa; viz MIKULOVÁ 2011, 55). Nejednoznačnost obou termínů dokládá např. i již výše uvedené spojení *český jazyk a literatura*: P. Karlík tyto struktury popisuje jako „nezřídka tolerované jako gramatické“ (NESČ 2017, heslo zeugma), F. Daneš je považuje za elipsy, jež mluvnické připouštějí a které „někdy mají za následek nepravidelnosti ve větné stavbě“ (DANEŠ 1973, 107).

3 Metoda

Pro doložení výskytu zeugmatu v jazyce jsme využily několika korpusů, jež byly vytvořeny v Českém národním korpusu (konkrétně korpusů SYN2020, ORTOFON_v2, ORATOR_v2 a Araneum Bohemicum Maximum), a to z několika důvodů:

- a) Korpusy představují soubor autentických textů, jež dokládají, jak se jazyk skutečně užívá; jedná se tedy o vybraný vzorek jazyka. Zajímalo nás, zda je zeugma v běžném úzu časté.

4 V. Šmilauer používá spojení „násilná elipsa“.

- b) Lze předpokládat, že většina textů, které jsou součástí korpusu SYN2020, prošla jazykovou redakcí a korekturou, a jelikož se jedná o texty psané, je možné o nich uvažovat jako o textech připravených (na rozdíl od spontánních hovorů). Nabízí se tedy otázka, jak zeugma hodnotit z hlediska gramatické správnosti, když i odborníci jejich výskyt v textech tolerují a považují za účelný. (Druhá otázka je, zda tento jev vůbec v textech identifikují.)
- c) Je-li zeugma charakterizováno jako prostředek jazykové ekonomie, lze uvažovat o tom, zda jeho původ není ve spontánních mluvených textech, kde je úspornost vyjádření jedním z rysů (viz např. ZEMAN 2019, 191; spontánní hovory jsou lineární, nejsou předem připravené, ale vznikají v čase, jsou vždy ukotveny v nějaké konkrétní situaci, ve velké většině případů se jedná o komunikaci tváří in tvář, nejsou „upravitelné a opravitelné“, co jednou zaznělo, už nelze vzít zpátky).
- d) Mluvené texty částečně připravené a texty webové se nacházejí na škále mezi spontánností mluvení a připraveností psaných komunikátů (v teorii Kocha a Oesterreichera se v případě prvního typu textů jedná o texty mediálně mluvené a konceptuálně psané, u druhých zmíněných naopak o mediálně psané, ale konceptuálně mluvené; KOCH – OESTERREICHER 2012). Vyhledávat případy zeugmatu v těchto korpusech bylo motivováno především snahou pokrýt škálu typů textů, v nichž se tento jev může objevit.

Výchozím zdrojem dat byl korpus psaných textů SYN2020. Jedná se o reprezentativní referenční korpus o velikosti 100 milionů slov, tvořený texty z let 2015–2019. Korpus SYN2020 je lematizovaný (každé formě – včetně interpunkce – je přiřazena reprezentativní slovníková podoba) a morfologicky (obsahuje jednoznačnou gramatickou informaci pro každou formu obsaženou v korpusu) a syntakticky značkováný (jsou v něm závislostní vztahy mezi slovy ve větě a skladební funkce jednotlivých slov). Z hlediska reprezentativnosti⁵ je korpus SYN2020 složen z textů oborových,⁶ publicistických a beletristických, všechny jsou zastoupeny stejným poměrem (33,33 %).⁷

Dalším zdrojem dat pro vyhledávání byl ORTOFON_v2, více než milionový korpus spontánní, dialogické mluvené češtiny, jež je užívána mezi lidmi, kteří se dobře znají, v jejich přirozeném prostředí. Téma hovoru, jeho délka ani forma sdělení nebyly nijak korigovány, při sběru dat byl kladen důraz především na přirozenost, autentičnost komunikace (nahrávání nevěděli, že k nahrávání dochází, aby žádným způsobem neměnili svoje mluvné zvyklosti). Korpus je lematizovaný

5 K pojmům reprezentativnost a vyváženost viz např. CVRČEK et al. (2016).

6 Oborová literatura zahrnuje odborné texty vědecko-naučné i popularizující, učební texty a profesní literaturu.

7 Zevrubné informace o všech relevantních korpusech viz <https://wiki.korpus.cz/doku.php/cn-k:uvod>.

a morfologicky značkováný, jeho specifikem je dvouúrovňový přepis (jednak na rovině ortografické, jednak na rovině fonetické).

Monologické mluvené texty pocházejí z více než milionového korpusu ORATOR_v2. Jedná se o korpus projevů pronesených při zvláštních příležitostech, o kterých jsou mluvčí předem informováni. Nahrávky obsahují přepisy přednášek, úvody různých společenských akcí, přípitky, uvítání hostů, vyhlášení výsledků soutěží apod. Všechny tyto situace lze hodnotit jako formální, až oficiální, faktory zásadní při jejich produkci tu jsou předem daný časově vymezený rámec (přednáška obvykle trvá 90 minut, přípitek několik desítek vteřin), možnost, nebo dokonce vhodnost předchozí přípravy, volba lexika dle velikosti a zaměření publika atd. Jedná se tedy o texty na pomezí mluvenosti a psanosti (k pojmům viz výše). Stejně jako korpus ORTOFON_v2 je i ORATOR_v2 lemmatizovaný a morfologicky značkováný, přepis je pouze jednoúrovňový, ortografický.

Pro úplnost jsme využily i data obsažená ve více než miliardovém korpusu Araneum Bohemicum Maximum,⁸ složeném z textů internetových domén s koncovkami .cz, .sk, .com, .edu, .info, .org, .net. Korpus je lemmatizovaný a morfologicky značkováný.

4 Zeugma v jazykových korpusech

Před samotnou kvantitativní analýzou bylo nutné rozhodnout, jaký typ zeugmatu bude vyhledáván. Vzhledem k úspěšnosti dotazu byl zvolen typ: *dvě souřadně spojené předložky sprážené jedním substantivem (před a po zápase)*.⁹

Díky morfologickému značkování, obsaženému ve všech zvolených korpusech, bylo možné vyhledávat relevantní doklady pomocí komplexnějšího dotazu, jež zde uvádíme z důvodu replikovatelnosti výzkumu:

```
[tag="R.*"][word="a|i|ani|a?nebo|či"][tag="R.*"][tag!="N.*"]*[tag="N.*"] within <s/>10
```

Uvědomujeme si, že dotaz by bylo možné ještě detailněji specifikovat, nicméně nejde nám o vyhledání úplně všech dokladů tohoto typu zeugmatu, ale o zdokumentování, zda se v jednotlivých korpusech vyskytuje a jaká je jeho forma.

8 Zevrubné informace o korpusech rodiny Araneum viz http://ucts.uniba.sk/aranea_about/index.html

9 Dalšími možnými typy zeugmatu byly: souřadně spojené slovesné tvary sprážené jedním předmětem, syntakticky závislým na druhém slovese (typ *nesledují a nezabývají se tím*) nebo přívlastek shodný spráhující dvě souřadně spojená substantiva (typ *český jazyk a literatura*).

10 Tagem R označujeme libovolnou předložku, po ní musí následovat jedna ze slučovacích spojek a, i, ani, nebo, anebo, či, následuje další libovolná předložka. Koncový tag, N, označuje substantivum, jemu předcházející pozice specifikuje, že mezi druhou předložkou a koncovým substantivem mohou být ještě další pozice (např. adjektiva ve funkci shodného přívlastku, ta mohou být rozvíta adverbii), platí ovšem podmínka, že tato pozice nebude obsazena jiným substantivem. Celá tato konstrukce se musí vyskytovat v rámci jedné věty, u mluvených korpusů v rámci jedné repliky (viz podmínka within).

4.1 Zeugma v korpusu SYN2020

V korpusu SYN2020 jsme na základě výše uvedeného dotazu vyhledaly celkem 880 dokladů, které jsme ručně vytrídily a odstranily ty, které nesplňovaly parametry zeugmatu. K nejčastějším nerelevantním příkladům patřila frazeologická spojení *pro a/i proti* nebo *před a po*, k dalším, již méně frekventovaným, se řadily případy s chybnou lemmatizací (např. zkratka *pro* sekundu, *s*, byla chybně automaticky označena jako předložka, homonymní výraz *bez* pro označení rostliny taktéž), spojení *od a do zet* apod. Konečný počet výskytů tedy byl 358 zeugmat. Ve více než dvou třetinách případů (ve 266 z 358, tedy v 74%) se jednalo o zeugma, kdy obě předložky vyžadovaly stejný pád substantiva: např.

- (1) *Předmět zájmu si lze představit jako víceméně ohraničený prostor, **do a ze kterého** vedou různé vstupy a výstupy.*¹¹
- (2) **Před a za zadní nápravou** se nacházejí lithium-iontové akumulátory.
- (3) **Pohranicím** je území nacházející se **podél nebo blíže státní hranice**.

V 92 dokladech zeugmatu vyhledaných v korpusu SYN2020 se jedná o případy, v nichž předložky vyžadují každá jiný pád:

- (4) *se měla v úmyslu vyhnout všem policejním hlídkám, **které před a v průběhu sjezdu** kontrolovaly*
- (5) *protestovali **před a v budově** řeckého ministerstva financí*

Množina typů předložek, jež tato zeugmata tvoří, je víceméně uzavřená, nejčastější kombinace jsou *do* [a/i/ani/nebo/anebo/či] z (28krát); *nad* [a/i/ani/nebo/anebo/či] *pod* (55krát); *před* [a/i/ani/nebo/anebo/či] *za* (57krát); *s* [a/i/ani/nebo/anebo/či] *bez* (61krát), tedy klasické primární předložky, obecně velmi frekventované.

Naopak nejpestřejší kombinace se objevují s předložkou *prostřednictvím* (celkem 4krát je tato předložka na prvním místě, následují tři různé předložky na pozici druhé) a *navzdory* (celkem 2krát na prvním místě, následují dvě různé předložky na pozici druhé): např. *prostřednictvím a na základě / ve jménu / za pomoci; navzdory a vně režimu*. Obě slova jsou přitom příznaková. Výraz *prostřednictvím* je dokladem sekundární předložky, prepozice *navzdory* je v SSČ charakterizována jako knižní. Lze tedy uvažovat o tom, že i synsémantické prostředky, k nimž předložky řadíme, vykazují svoji kolokabilitu (k tomu srov. následující poznámku: „O kolokabilitě se na úrovni jiné než lexikální (autosémantické) zpravidla neuvažuje, i když tomu např. u morfémů nic nebrání“; NESČ 2017, heslo kolokabilita).

¹¹ Všechny uvedené doklady z korpusu citujeme tak, jak se skutečně v korpusu nalézají, tedy někdy jako celou větu s velkým počátečním písmenem a koncovou interpunkcí, někdy jako samotnou klauzi bez koncového znaménka (délku příkladů volíme tak, aby nebyla na úkor srozumitelnosti). Jedinou změnou oproti podobě v korpusu je psaní interpunkce bez předcházející mezery.

Zajímavé jsou i doklady následujícího typu:

- (6) **Nad** i **pode mnou** se vlnila stočená klubka šroubovice
- (7) která mají údajně zabránit rozšíření požáru **v** nebo po **fasádním** systému.
- (8) Termomechanické válcování **s** a bez **samopopouštění** (QST) dovoluje vyrobit jemnozrnné oceli.

V případě sekvence *první předložka – jméno* (obojí tučně) by bylo namístež užít vokalizované podoby těchto prepozic; pro jejich výskyt v zeugmatu tato pravidelnost ale neplatí. To vede k úvahám o procesu jazykového plánování, ale také zdůrazňuje to, že nejen texty mluvené, ale i psané jsou lineární. K tomu srov. následující dvě citace:

„Výklad souvisí s povahou spontánního mluveného projevu. Vyložili jsme již, že tu běží o proces (...) význačně se lišící znakem lineárnosti a nepřerušovaného časového plynutí od projevů psaných“ (ZIMA 1954, 158);

„S plynutím textu v čase souvisí i linearita, která bývá zdůrazňována zejména pro text mluvený. Princip linearity je vlastní oběma druhům textu“ (MÜLLEROVÁ 1989, 208).

U příkladů zeugmat vyskytujících se v korpusu SYN2020 bylo dále zjišťováno, jak jsou frekvenčně zastoupena ve třech hlavních textových typech, a to beletrii, oborové literatuře a publicistice (viz výše k textům obsaženým v korpusu SYN2020). Původní předpoklad byl, že nejčastěji se zeugma objeví v beletrii nebo publicistice. Beletrie obsahuje pásmo postav a velké množství přímé řeči, zeugmatem by tak autoři mimo jiné posílili vliv mluvenosti. V publicistice by pak zeugma mohlo být výsledkem většího časového tlaku na úkor jazykové přesnosti (noviny jsou aktuální, čas na jejich přípravu je omezenější, než je tomu u redakce knihy, navíc jsou texty vázány rozsahem, a někdy je tak zapotřebí značná úspornost ve vyjadřování). Naopak jsme očekávaly, že zeugma se nebude hojně vyskytovat v oborové literatuře, která musí být (nejen) po jazykové stránce jasná, precizní, nedovolující dvojí výklad.

Zeugma se oproti původním domněnkám nejčastěji objevilo, a to s výraznou převahou, právě v oborové literatuře: celkem 242× (v populárně-naučné celkem 101×, ve vědecko-naučné pak 82×), následuje publicistika s 85 výskyty a beletrie s 31 případy. Z toho vyplývá několik závěrů:

- A) Tento typ zeugmatu je skutečně možné považovat za výsledek záměrné kondenzace, jejímž cílem je zhuštění informací a informační nasycenost, typická pro odborné vyjadřování.
- B) Zeugma v uvedených dokladech nemá vliv na srozumitelnost, jasnost, přesnost výkladu, které jsou pro texty tohoto typu stěžejní.

4.2 Zeugma v korpusech mluvené češtiny

V korpusu spontánní mluvené češtiny ORTOFON_v2 bylo nalezeno 17 dokladů, přičemž o zeugma se jednalo pouze ve dvou z nich:

- (9) *nevím jestli to měla **před nebo po štěňatech***
 (10) *nebo třeba nějaký zastávky **okolo nebo z metra***

Zbylé doklady tvořily ustálené formulace *pro a proti, kolem a kolem* nebo případy opakování, které je způsobeno předchozí nepřipraveností hovoru:

- (11) *to ono to ani nejde vidět **ani na . na ani na jedné** z těch fotek¹²*

Toto opakování se nezřídka děje i se spojovacím výrazem, opakováním mluvčí získává čas na promyšlení další formulace a přitom posluchači signalizuje, že mu ještě nepředává slovo. Užítí spojovacího výrazu mezi dvěma opakujícími se předložkami může vést k významové/postojové modifikaci výpovědi, jak to ukazuje př. číslo (12). Takto užité výrazy by tedy bylo možné hodnotit spíše jako částice než konjunkce:

- (12) *furt prostě třeba vo tom **v ani v** tý lavici *nevím už**

Korpus ORATOR_v2 obsahuje pouze 14 dokladů, jeden z nich je zeugma:

- (13) *koncentrace vodíkových iontů **nad a pod biomembránou***

Ve zbylých příkladech jde, stejně jako u korpusu ORTOFON_v2, nejčastěji o opakování, jež je výsledkem nedostatečné mluvní perspektivy či nervozity (př. (14), výskyt výplňkových slov, podtrženo), objevují se i samoopravy sdělení (př. (15), oprava tučně).

- (14) *vlastně přeci nejhorsí je jak to . že to dítě **za a v tý škole** teda jako ...*

- (15) *zda pro tyto účely byla tahleta socha . zhotovena **a na a před palácem** průmyslovým hned u vstupu na výstaviště umístěna.*

4.3 Zeugma ve webovém korpusu

Po zadání dotazu bylo ve webovém korpusu Araneum Bohemicum Maximum nalezeno celkem 41 411 výskytů; pracovaly jsme s náhodným vzorkem o velikosti 300 výskytů, po ruční kontrole jsme získaly 184 zeugmat (61 %):

- (16) *V období **kolem a po pařížské výstavě.***

Na rozdíl od korpusu psané češtiny SYN2020 obsahuje Aranea sice více typů předložek (zdaleka nejčastější kombinací je *před [a/i/ani/nebo/anebo/či] po* – 61krát), ale

12 Tečka v citovaném příkladu značí krátkou pauzu, interpunkce v přepisu není užito syntakticky.

výskyty zeugmatu se v obou korpusech obecně nijak zásadně neliší. Za pozornost by snad stály dva nalezené příklady:

(17) *Ale posluchači naprosto nic neříká před ani po ústním sdělení*

(18) *jak nejlépe pomoci mamince před a během vlastního porodu.*

V obou případech je jméno, jež spřahuje obě předložky, rozvito ještě adjektivem. Odlišnosti v obou spatřujeme v tom, jak by vypadala potenciální syntakticky bezchybná konstrukce: zatímco v č. (17) by to bylo *před ústním sdělením ani po ústním sdělení*, v příkladu (18) pak pravděpodobně *před porodem a během vlastního porodu*, chápeme-li spojení *vlastní porod* jako porod právě probíhající. Jde tu tedy o jakýsi dvouúrovňový vztah, kdy obě předložky nejsou na stejné úrovni, a jejich pořadí by tedy nebylo zaměnitelné (když nebudeme uvažovat to, že svou sémantikou předložky *před, po a během* značí časovou následnost): je možné formulovat *po ani před ústním sdělením*, ale už ne *během vlastního a před porodem*. Po stránce formální jsou doklady č. (17) a (18) tedy zeugmaty, ale po stránce významové by se v druhém z nich o spřažení dvou výrazů výrazem jedním de facto nemuselo jednat a příkládněly bychom se spíše k lipse.

5 Závěr

Tématem předkládaného článku je výskyt zeugmat v textech, jež jsme doložily analýzou korpusových dat (pracovaly jsme s psaným korpusem SYN2020, webovým Araneum Bohemicum Maximum a s korpusy mluvenými ORTOFON_v2 a ORATOR_v2). Zeugma je v české lingvistice považováno za chybu, již je nutné se vyvarovat, nicméně některé případy jsou gramatikami již tolerovány (viz např. spojení *vážené dámy a pánové*).

Korpusová analýza prokázala, že v mluvených a webových textech je výskyt zeugmatu ojedinělý, v textech psaných (připravených) se nachází častěji. Při třídění výsledků jsme zaznamenaly nejvyšší frekvenci v textech odborných, nejnižší v beletrii.

Protože odborný text klade nároky na jednoznačnost, přesnost, objektivnost sdělení, lze na základě vysoké frekvence zeugmatu usuzovat, že jeho užití stylizací komunikátu neovlivňuje, je ho užito funkčně (plné znění, realizované například opakováním slov, může v některých případech působit neúčelně a stylisticky nevhodně), recipováno shodně se záměrem autora (odborné texty jsou dále citovány, jsou recenzovány apod.) a je možné jej považovat za prostředek jazykové kondenzace. Korpusové doklady zároveň poukazují na tendence v užívání jazykových prostředků, jejich posun z oblasti úzu do oblasti kodifikace. Domníváme se proto, že zmíněné argumenty podporují úvahu považovat zeugma za standardní stylový prostředek, a ne za syntaktický nedostatek.

Jeho zařazení do systému jazyka (tedy jeho uznání jako gramaticky správného) navíc může nastolit nové otázky, týkající se například jazykového plánování či specifičtější analýzy typů předložek v této konstrukci.

6 Diskuse

Využití korpusů při analýze zeugmatu nabízí možnost prozkoumat tento jev nejen v různých módech češtiny, ale i napříč žánry, získat informaci o jejich frekvenci a rozložení napříč texty. Na druhou stranu je taková analýza vždy limitována způsoby vyhledávání relevantních dokladů. V tomto textu jsme se zaměřily na typ zeugmatu v předložkovém spojení. Podrobnější analýzy by bylo třeba ale i v případech zbylých dvou uváděných typů zeugmatu. Lze předpokládat, že souřadně spojené slovesné tvary spřažené jedním předmětem, syntakticky závislým na druhém slovese (typ *nesledují a nezabývají se tím*), nebudou překážkou ve srozumitelnosti sdělení, i když druhou stranu mince, tedy frekvenci tohoto typu a jeho rozložení v textech, neznáme. Naopak u přívlastku shodného spřahujícího dvě souřadně spojená substantiva (typ *český jazyk a literatura*) nemusí panovat na straně autora a recipienta shoda – může jít stejně dobře o zeugma (ve významu *český jazyk a česká literatura*), jako o plné znění (ve významu *český jazyk a jakákoli literatura*). Přesto jsou některé z těchto případů uznávány jako gramatické (viz výše). Proto se domníváme, že za gramatické by se měly považovat všechny tři typy zeugmatu.

LITERATURA

- CVRČEK, Václav – ČERMÁKOVÁ, Anna – KŘEN, Michal. 2016. Nová koncepce synchronních korpusů psané češtiny. *Slovo a slovesnost*, 77(2), s. 83–101.
- ČECHOVÁ, Marie. 2017. *Život s češtinou*. Praha: Academia.
- DANEŠ, František. 1973. O jednom typu elipsy. *Naše řeč*, 56(2), s. 107–108.
- DANEŠ, František – GREPL, Miroslav – HLAVSA, Zdeněk, eds. 1987. *Mluvnice češtiny: 3. Syntax*. Praha: Academia.
- DIBELKOVÁ, Monika. 2021. *Syntaktické defekty v písemných pracích středoškolských studentů* [online]. Plzeň: FPE ZČU [cit. 2021-08-11]. Plzeň. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická. Katedra českého jazyka a literatury.
- FRETHEIM, Thorstein. 2009. The Borderline Area between Zeugma and Normal Usage. In: FRASER, Bruce – TURNER, Ken, eds. *Language in Life, and a Life in Language: Jacob Mey – A Festschrift*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, s. 97–103.
- HAMEED, May Tahseen – HAMEED, Hind Tahseen. 2021. The Employment of Zeugma and Syllepsis in Adages and Famous Quotes as a Kind of Discourse Genera. *Humanities and Social Sciences Reviews*, 9(4), s. 167–174.
- HAVRÁNEK, Bohuslav – JEDLIČKA, Alois. 1981. *Česká mluvnice*. Praha: SPN.

- HRABÁK, Josef. 1977. *Poetika*. Praha: Československý spisovatel.
- KAMAGINA, Irina Vasiljevna. 2015. Ellipsis and Similar Syntactic Phenomena in the Modern Russian Language. *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*, 6(1), s. 168–174.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana, eds. 2002. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana, eds. 2012–2018. *Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita. Dostupný z: <https://www.czechency.org/>.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdenka, eds. 1995. *Příruční mluvnice češtiny. Syntax*. Praha: NLN.
- KOCH, Peter – OESTERREICHER, Wulf. 2012. Language of Immediacy – Language of Distance: Orality and Literacy from the Perspective of Language Theory and Linguistic History. In: LANGE, Claudia – WEBER, Beatrix – WOLF, Göran, eds. *Communicative Spaces: Variation, Contact, and Change: Papers in Honour of Ursula Schaefer*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 441–474.
- MIKULOVÁ, Marie. 2011. *Významová reprezentace elipsy*. Praha: ÚFAL MFF UK.
- MÜLLEROVÁ, Olga. 1989. Ke vztahu mluveného a psaného textu (srovnání mluveného a psaného vypravování). *Slovo a slovesnost*, 50(3), s. 205–216.
- NOVOTNÝ, František. 1957. *Základní latinská mluvnice*. Praha: SPN.
- POSPÍŠILOVÁ, Lucie. 2015. *Analýza stylu*. [online]. Brno: FF MU [cit. 2021-08-11]. Brno. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav českého jazyka.
- SOLSKA, Agnieszka. 2008. Accessing Multiple Meanings: The Case of Zeugma. In: MIODUSZEWSKA, Ewa – PISKORSKA, Agnieszka, eds. *Relevance Round Table I*. Warsaw: Warsaw University Press, s. 109–122.
- ŠMILAUER, Vladimír. 1969. *Novočeská skladba*. Praha: SPN.
- ŠTÍCHA, František. 2016. *O nepřesnosti našeho vyjadřování*. Praha: Academia.
- ZEMAN, Jiří. 2019. Některé specifické syntaktické konstrukce příznačné pro mluvenou češtinu. In: HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – MRÁZKOVÁ, Kamila, eds. *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia, s. 187–197.
- ZIMA, Jaroslav. 1954. K stylistice mluveného projevu. *Naše řeč*, 37(3–6), s. 154–165.

KORPUSY

- SYN2020: Korpus SYN [online; verze 1] (2020). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 20. 11. 2022. <www.korpus.cz>.
- ORTOFON_v2: Korpus ORTOFON [online; verze 2] (2020). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 20. 11. 2022. <www.korpus.cz>.
- ORATOR_v2: Korpus ORATOR [online; verze 2] (2020). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 20. 11. 2022. <www.korpus.cz>.
- ARANEUM BOHEMICUM MAXIMUM: Korpus Aranea [online] (2015). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 20. 11. 2022. <www.korpus.cz>.

Petra Poukarová

Institute of the Czech National Corpus

Charles University in Prague

nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

Czech Republic

petrapoukarova@gmail.com

Markéta Maturová

Institute of Czech Studies

University of South Bohemia in České Budějovice

Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice

Czech Republic

mmaturova@ff.jcu.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

